

UDK 811.163.42'282'342.8(497.5-3 Zažablje)

811.163.42'282(497.5-3 Zažablje)

811.163.42'282'373.21(497.5-3 Zažablje)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 2. XI. 2012.

Prihvaćen za tisak 24. X. 2013.

Domagoj Vidović

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
dvidovic@ihj.hr

NAGLASCI U GOVORIMA I TOPONIMIJI ZAŽABLJA I POPOVA

U ovome se radu obrađuju naglasne značajke u govorima i toponimiji Zažablja i Popova. U prvome se dijelu rada iznose bitne fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke značajke obrađenoga područja te ga se uspoređuje s drugim štokavskim govorima. U središnjemu se dijelu rada obrađuju mjesne naglasne osobitosti, primjerice naglašivanje starih i suvremenih posudnica, razlikovna uloga naglasaka te odrazi praslavenskih naglasnih paradigma. U završnome se dijelu iznose i neke naglasne razlike u mjesnim govorima, poglavito s obzirom na narodnosnu pripadnost.

1. Uvod

U ovome se radu obrađuju naglasne značajke u govorima i toponimiji Zažablja i Popova, dviju mikroregija u pograničnome području između Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Zažablje je područje kojim dominira gora Žaba (najviši vrh Crkvina ili Sutilija visok je 953 metra) te obuhvaća sjeveroistočni dio bivše Općine Metković (područje sela Glušci, Dobranje i Vidonje) u Republici Hrvatskoj i područje Općine Neum (obuhvaća župe Neum, Gradac, Hutovo i Hrasno) u Bosni i Hercegovini. Nastanjeno je velikom većinom Hrvatima (više od 90 %), Srbi žive u Glušcima te u nekoliko zaselaka Gornjega Hrasna, a Bošnjaci u selima Cerevo i Rabrani, koji pripadaju Donjemu odnosno Gornjemu Hrasnu. Popovo se pak nalazi u zaleđu grada Dubrovnika, tvori prirodnu cjelinu s Dubrovačkim primorjem te je do rata u Bosni i Hercegovini u njemu

živjelo 49 % Hrvata, 48 % Srba i 1 % Bošnjaka.¹ Danas je Popovo podijeljeno između dvaju bosanskohercegovačkih entiteta te ima dvostruko manje stanovnika nego prije rata u Bosni i Hercegovini. Srbi su se u velikoj mjeri iselili iz južnoga dijela Popova: posve su napustili selo Dvrnicu u kojoj su bili isključivi stanovnici, napustili su i Kijev Do u kojemu su činili oko 40 % stanovništva te Ravno i Orahov Do u kojima su 1991. činili oko 10 % stanovništva, a u najvećoj su se mjeri iselili i iz sela Čvaljina i Zavala u kojima su činili većinu. Udio se Hrvata znatno smanjio u sjevernome dijelu Popova (bili su isključivi stanovnici Prhinja, većina u Kotezima te znatna manjina u Čavašu, Dolu i Orašju, a iz Dubljana su protjerani 1946.). Bošnjaci pak i danas žive u zaseocima Paraunići i Vojevići.

I Zažablje i Popovo tijekom svoje povijesti (s iznimkom Neuma u posljednjih tridesetak godina) bili su veoma izolirani, u njih se veoma rijetko (obično nakon većih ratnih sukoba²) useljavalo, a iz njih se znatno više iseljavalo, tako da danas u Popovu živi deset puta manje stanovnika nego 1475. Upravo zbog toga u mjesnim govorima nahodimo tragove starijih jezičnih slojeva, poglavito u toponimiji u kojoj se općenito okamenjuju starija jezična stanja. Suvremena je dijalektna slika obrađenoga područja veoma složena: južno od ušća Neretve, na zapadnome dijelu poluotoka Pelješca, štokavsko narječje graniči s čakavskim, istočno od Dubrava i Popova nalazi se granica govora zapadnoštokavskoga i istočnoštokavskoga tipa³, na čitavo se područje proteže snažan utjecaj dubrovačkoga govora, a i izvanjezične okolnosti (česte i obilne migracije, doseljavanje pripadnika drugih naroda itd.) dodatno otežavaju moguću rekonstrukciju predmigracijske dijalektne slike obrađenoga područja.

Zažapske i popovske mjesne govore proučavao je Senahid Halilović koji u svojoj temeljitoj studiji govora u porječju Neretve i Rijeke dubrovačke zažapske govore svrstava u slivanjsko-zažapski, a popovske u (jugo)istočno hercegovački tip (Halilović 1996: 38–42). Ipak, dubinska je povezanost zažapskih i

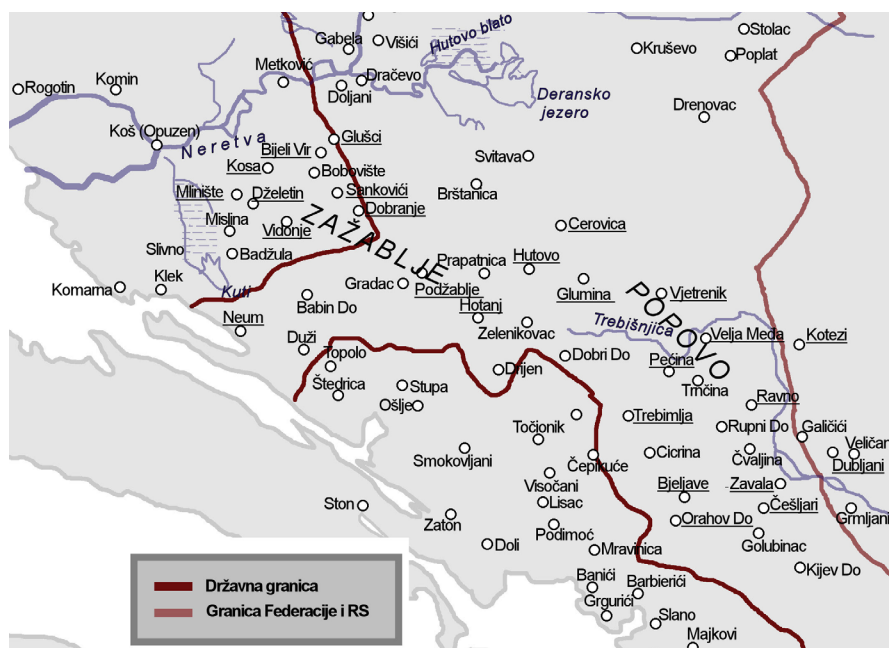
¹ Prije osmanlijske okupacije Popovo su nastanjivali isključivo katolici, a po popisu iz 1733. katolici su činili više od 70 %, pravoslavci oko 22 %, a muslimani oko 7 % (izračun prema Krešić 2006: 450–451). Razlozi prijelaza velikoga broja katolika na pravoslavlje objašnjeni su u mnogim povijesnim studijama, pa ih u ovome radu ne ću ponavljati.

² Više o migracijama na tome području u Vidović 2009: 284–287.

³ O tome opširnije u Brozović 1978. i Lisac 2003. Drukčiji pogled na razvoj srednjojužnoslavenskoga dijasistema i sumnje u njegov razvoj iznosi Kapović 2008: 103–104. Zanimljivo je da se na suvremenim hrvatskim dijalektološkim zemljovidima granica između zapadnoštokavskoga i istočnoštokavskoga dijalekta preklapa s granicom između dvaju bosanskohercegovačkih entiteta. Teško je pronaći ozbiljan jezikoslovni razlog razlikovanja hrvatskih govora u Crnoglavu (Federacija BiH) i na Mišljenu (Republika Srpska) ili srpskih u Drijenjanima (Republika Srpska) i Muharevoj Ljuti (Federacija BiH). Naime, ta su naselja međusobno udaljena samo nekoliko kilometara.

popovskih govora znatno veća nego što se na prvi pogled čini jer su nakon mletačko-osmanlijskih ratova na prijelazu iz 17. u 18. st. Popovci u najvećoj mjeri naselili Zažablje. Navedena činjenica dosad nije uzimana u obzir u dijalektološkim istraživanjima jer su se dijalektolozi u osvrtima na podrijetlo mjesnoga stanovništva uglavnom oslanjali na monografije *Hercegovina* Jevte Dedičera i *Popovo u Hercegovini* Milenka S. Filipovića i Ljube Mićevića u kojima se uglavnom donose (najčešće posve neutemeljene) predaje o podrijetlu mjesnih rodova. Suvremena su povijesno-demografska i antropomastička istraživanja, koja se temelje na proučavanju matičnih knjiga katoličkih župa Gradac i Popovo, najstarijih sačuvanih matičnih knjiga u Bosni i Hercegovini, pokazala, barem kad je o Hrvatima riječ, da su podatci o razmjerno nedavnome doseljavanju većega broja rodova iz Crne Gore koje navode srpski povjesničari, antropolozi i etnolozi neutemeljeni. Za razumijevanje dijalektnih odnosa važno je napomenuti da se većina Zažabaca i jedan dio Popovaca (uglavnom u jugozapadnome dijelu toga područja) sve do Drugoga svjetskog rata (a Hrašnjani do Domovinskoga rata) bavila stočarstvom te da su zime i proljeća provodili u matičnim naseljima, ljeta u Gornjoj Hercegovini (na području današnjih općina Nevesinje, Gacko i Kalinovnik, danas uglavnom naseljenima srpskim stanovništvom, te u istočnome dijelu Općine Konjic), a jesen u *Škólju* (priobalnome pojasu koji se prostirao od poluotoka Kleka kod Neuma te središnjega dijela Pelješca do Bosanke iznad Dubrovnika). O dvojnim prebivalištima zažapskih i popovskih stočara pišu i Osmanlije nakon zauzimanja Hercegovine koncem 15. st.⁴

⁴ Uzmemo li tu činjenicu u obzir, nije neobično da primjere n. p. *c* u pridjevskoj sklonidbi na tome području koji danas uglavnom naseljuju Srbi (a do posljednjega je rata ondje živio i znatan broj Bošnjaka, dok su Hrvati u najvećoj mjeri iseljeni još tijekom Drugoga svjetskog rata) navodi i Asim Peco (1964.). Kao zanimljivost iznosim činjenicu da je Asim Peco službovao kao učitelj u Hutovu.

Zemljovid 1. Zažablje i Popovo te njihovo neposredno okruženje⁵

2. Neke zanimljive značajke mjesnih govora⁶

Mjesni govori u Zažablju i Popovu svrstavaju se u skupinu novoštokavskih ijekavskih govora, no u njima su, ponajprije zbog izoliranosti navedenoga po-

⁵ Zemljovid je izradio Branimir Brgles na čemu mu ovom prigodom zahvaljujem. Podcrta-na su naselja u kojima sam obavio istraživanja.

⁶ Na ovome mjestu zahvaljujem mnogobrojnim ispitanicima: Dragi i Jozi Bulumu (Dobra-nje), Vinku Bulumu (Sankovići), Ivi Baćilu i Jozi Obradoviću (Bijeli Vir), Daliboru, Nikoli i Veri Pucar, Miji i Milovanu Bojbaši (Glušci), Branku Barišiću (Vidonje), pok. Andi, Mili, Sloboda-nu i Marinu Vidoviću (Dzeletin), Branimiru, Vjeki i Kosani Vrnoga (Kosa), Anti, Jozi i Nedjelj-ki Barišić (Mlinište), Boži i Miši Mustapiću, Ivanu i Marinu Previšiću, Mati Raiču, Ljubi Krmeku te Branku, Stanislavu i Stani Vukorep (Hutovo), Anici i Cviji Vujnović (Vjetrenik), Ružici, Mati i Alfonzu Njavri (Cerovica), Tomi Krešiću i don Ivici Puljiću (Neum), Slavku Katiću (Hotanj), Josi-pu Vuletiću i Vinki Vuletić (Podžablje), Tomi Batini i Đuri Kristi (Trebimlja), Andriji Lučiću (Za-vala), Ivanu Kukriki (Kotezi), Ivi Mihajloviću (Dubljani), Bošku Joviću (Bjeljave), Marinku, Nikoli i Anici Kristić, Stanku Pandži, Ruži i Peri Tomičiću te Tihomiru Andriću (Orahovi Do), Vlaha La-kiću (Pećina), Đuri Benderu (Velja Međa), Mati Leti i Ivi Krečku (Češljari) te Bošku i Niki Lučiću te Bošku Skaramuci (Ravno). Zahvaljujem djelatniku P. P. Ston Alenu Bjelišu bez čijega bi mi ra-zumijevanja i susretljivosti rad na tim pograničnim prostorima bio znatno otežan te Toniju Repar-u i Tomislavu Plečašu na pratnji tijekom istraživanja. Na koncu zahvaljujem i Mati Kapoviću i Tijme-nu Pronku na mnogobrojnim stručnim savjetima bez kojih bi ovaj rad bio uvelike oskudniji.

dručja, ušćuvane neke naglasne, fonološke, morfološke i sintaktičke značajke koje bacaju novo svjetlo na dosadašnju podjelu štokavskih dijalekata.

Na fonološkoj je razini bitno da se *jat* u dugim slogovima izgovara dvosložno (*čijēv, mijēh, lijēk, bijēlo*)⁷, a kratki *jat* daje *je* (*bjēžat, vjētar*). U mjesnim su govorima, poglavito onima bližim rijeci Neretvi i moru, česti ikavizmi (od kojih su poneki i veoma stari). Kratki *jat* iza pokrivenoga *r* odrazio se kao *e* (npr. *brēgovi, grehōta, vrēca, rēčica*)⁸. U govoru su prisutni i hiperijekavizmi kao što su *mjērīs, sijērnica*, pa čak i *klijēkat* (engl. *to click* ‘pritisnuti gumb na mišu’) ili *bljēcat* (< *blic* ‘dodatak fotoaparatu koji proizvodi svjetlost za snimanje pri slabijem osvjtljenju’ < njem. *der Blitz*). Provedbom 3. jotacije fonemski je sustav mjesnih govora obogaćen za dva nova fonema – *ś* (*śétlo, śětovat*) i *ž* (*kōžī, ūžašit, žēnica*). Fonem *ś* mogao je nastati u riječi nastalih od psl. korijena **kyslъ* (*kīseo/kīsel, kīselina*), pa čak i posve neočekivano u antroponimiji (bilježim osobne nadimke *Āsōla* i *Kōša*). Primjere za treću jotaciju nalazimo i u primjerima *bljēčve* (< dalm. **vittea* < lat. *vitta* ‘vrpca’), *ōblje* i *pljēsma*⁹ te *Šćepo* (grč. *Stēphanos*; lat. *Stephanus*) uz uobičajene primjere u ijekavskim govorima kao što su *đēvōjka* ili *čērat*. Neobična je pak činjenica da se na čitavome području druga jotacija u skupinama *blj, mlj, plj i vlj* nepotpuno provodi ili se uopće ne provodi (npr. *snōpje, divjī*) te je provedena i promjena *lj > j* (npr. *zāgrabjena, zēmja*) slično kao u susjednim čakavskim i novoštokavskim ikavskim govorima. Arhaizmom se može smatrati i čuvanje *t* u glagolu *obētat* (< psl. **obvētati*), a nije posve jasno je li lik *vēt* ‘već’ arhaizam (nastao prema psl. **vētъ*) ili inovacija (moglo je, naime, doći do razvoja **-č# > *-t#*). U Popovu se razvilo sekundarno *h* (*h* se inače uglavnom gubi ili zamjenjuje *s, f, v, j, k*¹⁰ ili *g*, a često i otpada), koje je često „u krajevima gdje proces gubljenja ovoga zadnjonepčanog konstriktiva nije bio dosljedan“ (Peco 1986: 96), i to u temeljnome hrvatskom leksiku (*hudōvica* < psl. **vōdova, hōđa* < psl. **rōdja, hōrvat se* < psl. **rōvati, hōžat* < psl. **rōzati*), posuđenicama iz turskoga (*hādet* < tur. *ādet, hāt* < tur. *at*), pa čak i u antroponimijskome (neslužbene inačice svetačkoga imena *Ante/Anto* i *Ilija: Hānto* < lat. *Antonius, Hilija* < lat. *Elias* te osobni nadimak

⁷ Kod Bošnjaka u Dubravama, ali i u Višićima, Dubravici kod Sjekosa i u Rabranima u Gornjemu Hrasnu prevladava jednosložni izgovor. Dvosložni je izgovor razmjerno novijega postanja (usp. Halilović 1996: 74–82). U ostatku teksta na *jat*u bilježim navedenu dužinu.

⁸ Naišao sam na dva primjera u kojima je kratko **rē* dalo rje: *srjēča* u Vidonjama i *vrjēmena* u Hutovu. U povijesnim se vrelima i popovski zaselak Brestica pisao *Brjestica*, no upitno je kako se to ime izgovaralo.

⁹ Zanimljivo je da iste primjere nalazimo i u nekoć ikavskoj, a danas posve ijekaviziranoj Gabeli, na desnoj obali Neretve.

¹⁰ Hrašnjani su u Zažablju prepoznatljivi po izgovoru *ik* (< *ih*) akuzativa osobne zamjenice za 3. lice. Takav je izgovor pak posve uobičajen u Gornjoj Hercegovini.

Hàga < *aga*) i toponimijskome sustavu (*Hòrahovī Dô* : orah, *Hilijino Pòlje*).¹¹ Sekundarno *f* nalazimo u primjeru *krüf*, na mjestu skupine *hv-* (*fála, sfàtit*), a inače se u mjesnim govorima najčešće gubi (usp. prezime *Vràdilović* < *Fradilović* ili osobno ime *Vrànka* < *Franka*).

Fonem *ʒ* očuvan je u Popovu uglavnom u antroponimiji i toponimiji (*Žórko* : neslužbena inačica osobnog imena Juraj, *Lazàreti* : toponim u Dubrovniku, *žàvala* : rjeđe potvrđena inačica ojkonima *Zàvala*), ali i u općemu leksiku (*brònzīn* ‘lonac’, *žòra* ‘zora’, *žùnžara* ‘vrsta muhe’).

Zanimljive su i neke povijesne potvrde pojedinih ojkonima. Današnje selo *Golubinac* u Popovu prvi put se u povijesnim vrelima spominje 1285. kao *Golubinez* (Vego 1957: 40), a koncem 13. st. bilježimo i toponime *Orašec* (danas Orašac u Dubrovačkome primorju) i *Orahovec* (danas *Orahovi Do* u Popovu; Lučić 1988: 227, 265). Takav je zapis najvjerojatnije posljedica bilježenja glasa *šva*. Taj se glas u obližnjoj Boki kotorskoj i u dijelu crnogorskih govora održao do danas, a da se možda ušćvao i u dijelu istočnohercegovačkih govora, pokazuje toponim *Kòsec* u Dubravici kod Neuma. Taj se toponim ne spominje u povijesnim vrelima (*Kosec* je jedno brdašće), ne donose ga ni vojni zemljovid, tako da na njegov nastanak nije mogao utjecati nikakav zapis. Osim toga, zanimljivi su i dvostruki likovi pojedinih toponima. Tako lokvu u Plitkome Dolu Plitkodoljani nazivlju *Grden*, a Orovcu (stanovnici Orahova Dola koji ondje stoljećima imaju imanja) *Grdan*¹² i slično.

Šćakavizme bilježim i u gotovo svim mjesnim govorima na obrađenoj području (*gòžđen, šćâp, tršćika*), a da su nekoć bili i znatno zastupljeniji, saznajemo iz toponimije. Danas napušteni doبرانjski zaselak *Bòbovište* 1589. zapisan je sa šćakavskim izgovorom *Bobovischia* (a šćakavski izgovor toga toponima početkom 20. st. bilježi i Carl Patsch; Patsch 2005/2006: 173). Tijekom toponomastičkih istraživanja zabilježio sam u Hutovu toponim *Gradòvišća*, a u Korlatima (koji se nalaze 70-ak kilometara od današnje granice ikavskih i ijekavskih govora te više od stotinu kilometara daleko od krajeva naseljenih šćakavcima) toponim *Sačivīšće*. K tome, današnje je selo Bobovišta u Površu kod Trebinja 1286. zabilježeno u genitivnome liku kao *Bobouisch* (Lučić 1988: 194), što bi također moglo upućivati na to da je iskonski lik bio šćakavski.

¹¹ Sekundarno *h* bilježimo i na neumskome području. Tako je današnje selo *Īlino Pòlje* zabilježeno i kao *Hilino Pòlje*. Na temelju današnjega stanja u mjesnim govorima postoji mogućnost da se sekundarno *h* razvilo i prije dolaska Turaka, a da se zahvaljujući islamizaciji održalo u ovim krajevima (što je inače dvojbeno jer se *h* u turskom javlja samo u posudenicama iz arap. i perz., a u puku se često nije izgovaralo; na podatku zahvaljujem Mati Kapoviću). U mnogobrojnim dubrovačkim spisima stoji *Hostoich, Hobraouich* i sl., no kako su se dubrovački pisari služili talijanskim latiničkim slovopisom, ne možemo biti sigurni je li se *h* izgovaralo.

¹² Na upućivanju na tu mogućnost zahvaljujem Miodragu Jovanoviću.

Nadalje, u mjesnim je govorima ušćuvana skupina *čvr-* (*črjen* ‘crven’, *čerjenci* ‘doćići s crvenom zemljom’; toponimi koji sadržavaju navedenu skupinu prostiru se čitavim područjem od Čerjenaca kod Dobranja do Čerjenja kod Zavale), ušćuvano dočeto *l* u nekim primjerima (*nágal*, *pěpel*, *tõpal*, *vřtal*¹³; u Vidonjama¹⁴ i *stõl*, *võl*, *dõl*, *gõl* usporedno s izgovorom *stõ*, *võ*, *dõ*, *gõ*) u područjima bližim Neretvi, promjenu *čk* > *šk* (*măška*), *tk* > *lk* (*Mělković*), *d* > *l* (prezime Medić zabilježio sam kao *Melić*) itd. koje novoštokavske ijekavske govore ovoga područja povezuju sa šćakavskim i južnoćakavskim govorima.

Sudeći pak po povijesnim potvrdama čini se da je čitavo područje od Neretve sve do Trebinja na istoku i Nevesinja na sjeveru (što potvrđuju natpisi sa stećaka i iz srednjovjekovnih spomenika) do osmanlijskih osvajanja bilo ikavsko (opširnije o tome u Vidović 2009).

Od morfoloških značajka treba spomenuti da je stari lokativ na *-i* (< *-ih*) ušćuvan u primjerima *nà lědi*, *nà vrāti*, *na ramèni*, *po plěci*, *ù Dubjāni*, *ù Češljāri*, *ù Bajõvci*. Genitiv množine na *-∅* nalazimo u primjerima *gõdñ*, *brěsāk*, *krūšāk*, *smõkāv*, *ì(l)jād*, *iz Tučěp*. Stari je pak instrumental množine muškog roda na *-i* ušćuvan u primjerima *s vūci*, *s prījateljji*, *s rōdijāci*. Pridjevsku sklonidbu nahodimo u lokativu nekih imenica ženskoga roda *e*-sklonidbe (*kāsārñōj*, *ljěkārñōj*, *pěkārñōj*) te u toponimiji (*u Bilěcōj*, *ù Dūbōj*, *ù Plññōj*, *ù Prijěspōj*) i antroponimiji (*Ivanōj*, *Mirjanōj*). Dativ i lokativ ženskog roda zamjeničko-pridjevske sklonidbe tvori se u Vidonjama i nastavkom *-õm/-õn* (*mõjõn žèni*). U zamjeničkoj je sklonidbi zanimljiv nenaglašeni lik *nje* (u svezama *zá nje* i *ú nje*) u akuzativu jednine lične zamjenice *õna*. Kod brojeva su veoma zanimljivi likovi *jednõnēs*, *dvojñnēs*, *trojñnēs*, *četverõnēs*, *peterõnēs*, *šesterõnēs*, *sedmerõnēs*, *osmerõnēs*, *deveterõnēs* motivirani brojevnim imenicama te likovi *dvádest(i)*, *trídest(i)* i *četřdest(i)* nastali prema praslavenskoj dvojini.¹⁵ U Hutovu sam zabilježio i arhaični lik *pétsāt* za broj 500. U glagolskome je sustavu aorist živ glagolski oblik (u gradačkome mjesnom govoru i popovskim govorima nalazimo čak i sigmatski aorist – *rījěh*). Analogijom se prema 3. l. mn. *š* proširilo i na druga lica u množini (*dóđošmo*, *rádište*, *svrātište*, *upõznašmo*). Imperfekt je rjeđi, ali je ipak prisutan i u svakodnevnome govoru (*mīšljā*, *plětijā*, *znādijāše*, *võzijāše*). Stariji je prezentski nastavak *-u* za prvo lice jednine očuvan u gla-

¹³ Najvjerojatnije su nastali analogijom prema kosim padežima jer su posve uobičajeni likovi *bõo*, *dāo*, pa čak i *kāo* (< *kal* ‘blato’).

¹⁴ Lik *stõl* bilježim i u Zvirovićima, selu u Brotnju, u zapadnoj Hercegovini koje su početkom 18. st. uvelike naselili doseljenici iz hercegovačkoga dijela Zažablja.

¹⁵ Zanimljivi su i likovi *pěsē(t)* (50) i *šesē(t)* (60). Zanimljivo je brojenje očuvano kod starijih govornika u Pučišćima na otoku Braču (*jedanādeset*, *dvonādeset*, *trinādeset*, *četřnādeset*, *petnādeset*, *šesnādeset*, *sedamnādeset*, *osamnādeset*, *devetnādeset*) uz mlađe koje bilježi i Šimunović 2006.

gola *mòlit* (*mòlju/mòljū*), **veljeti* (*vèlju/vèljū*), *vìdet* (*vìđu/vìđū*), *zapòviđet* (*zapòviđu/zapòviđū*) i *žèljet* (*žèlju/žèljū*), a nađim ga i u prefigiranom glagolu *užèljet se* (*ùžèlju/ùžèljū*)¹⁶.

Futur II. češće se tvori od svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva (*kàd ti bìdēn govòrit; ako bìdeš ić*) nego kao u hrvatskome standardnom jeziku. Posebno je zanimljiva sintetička konstrukcija futura II. u primjerima *ako uzibudēš* ('ako uzmogneš biti'), *mòbudēš* ('ako budeš moći'), *šćèbudēš* ('ako budeš htjeti')¹⁷. U istočnome dijelu Neretvanske krajine (ponajprije na slivanjskome području, ali i u Zažablju) živo je i tzv. predbuduće vrijeme koje označuje „vjerojatnu radnju u prošlosti“ (Menac-Mihalić 1989: 101): *bit će sigūro čūo za sprovōd šūtrī dān* ('bit će da je sigurno čuo za sutrašnji sprovod'). Tzv. imperativ prošli, koji „izražava nešto što je subjekt po mišljenju govornika trebao izvršiti u prošlosti, a nije“ (Menac-Mihalić 1989: 102) također je ušćuvan u Zažablju i tvori se od 3. l. imperfekta glagola *biti* i infinitiva: *bījāše to učini(t)* ('trebao si bio to učiniti'). Navedeni su složeni glagolski oblici zajednički većini štokavskih i čakavskih govora u srednjoj i južnoj Dalmaciji.

Veoma je zanimljiva anticipacija palatalnog elementa¹⁸ zabilježena u pridjevima *dòjnjī, kràjnī, strājnskī, cigājnskī, dūbājnskī* i *dūvājnskī* dosad zabilježena uglavnom na kajkavskome području (Lončarić 1996: 92–94). U Vidonjama su zabilježene i riječi *kljīet* (usp. kajkavski *klēt* < psl. **klěbъ* 'kuća u vinogradu, izba, pojata'; HER: 578) i *iža* (usp. kajkavski *hīža* 'kuća, zgrada' < psl. **xyža* < germ. **xūs-*; HER: 444) koje su kao opće imenice rasprostranjenije na kajkavskome području, a očito je da su nekoć bile rasprostranjene i u štokavskim govorima s ponešto izmijenjenim temeljnim značenjem. Naime, obje označuju trošnu kućicu. Na leksičkoj su razini zanimljivi i apelativi *čājteš* 'močvara' (usp. slov. *Čatež*), *grīč* 'brdo', *hrž* 'raž', *mlāka* 'lokva, bara' ili *vās* 'selo' također potvrđeni uglavnom u hrvatskim kajkavskim i čakavskim govorima, a okamenjeni u zažapskoj i popovskoj toponimiji. Leksički su arhaizmi i glagoli *dīt* 'govoriti, zboriti', *dēlat* 'činiti, raditi' ili *mnīt* 'misliti'. Bilježim i dio zanimljivih mjesnih leksema koje ne nađim u hrvatskim rječnicima: *brāzgalica* 'grablje za ocrtavanje redove za sadnju duhana', *golòkud* 'kukuruz', *hlādnicā* 'tenda', *kūtija* 'radijski prijammik', *nebèsilo* 'visoka osoba', *obrdāt* 'ostarjeti',

¹⁶ Zanaslasne su dužine uopćene iz n. p. a i c, gdje ih očekujemo u 3. l. mn.

¹⁷ Maretić (1963: 647–648) spominje primjere *hjedbudem, mogbudem, imadbudem, znadbudem, dadbudem, smjedbudem* kao rijetke i dijalektne likove u pogodbenim, vremenskim i odnosnim rečenicama. Sličnu pojavu bilježi i Asim Peco (1964: 156) u Gornjoj Hercegovini.

¹⁸ Pojavu je Ivana Kurtović Budja zabilježila na kliškom i makarskome području, Željko Jozić u Posavini, Mate Kapović u Vrgorskoj krajini te Miodrag Jovanović u crnogorskim govorima, a osim u Zažablju i Donjoj Hercegovini zabilježio sam je i u Konavlima i Boki kotorskoj (zapisao sam primjere *lājnskī* i *strājnskī*).

pècat klàčinu ‘ložiti vatru u vapnenici kako bi se dobilo vapno’, *šùška* ‘muha bez krila’, *trèdodān* ‘dnevnicā’ i *zvonārīna* ‘sat’.

3. Naglasak u mjesnim govorima

Po prozodijskim značajkama mjesni govori pripadaju novoštokavskim govorima s određenim arhaizmima¹⁹ u naglasnome sustavu. Jedna je od temeljnih značajka novoštokavskoga naglašivanja prenošenje naglasaka koje se provodi gotovo beziznimno²⁰. Silazni su naglasci izvan prvoga sloga u višesložnim riječima rijetki (npr. u konstrukciji *Đe si, mladiću*), ali ih sustavno nalazimo u riječima s četiri ili više slogova u genitivu množine (*udòvīcā, domācīna, oglèdālā, kolāčīcā, rupètinā, glavūrīnā, njivètīnā*). Nalazimo ih i u toponimiji u primjerima *Dobròvo, Podtrèskavice, Prevīš, Medāruša* i *Veràjuša*. S druge strane, u genitivu množine višesložnih riječi muškoga roda s duljinom naglasak se dosljedno pomiče (*Bòsānācā, kòmārācā, Slòvèñācā*). Silazne naglaske nalazimo i u nekim novijim posuđenicama kao što su *akumulātor* ili *dokumènt*, uglavnom pod utjecajem govora obližnjih gradova – *akumulātor* (Metković) ili *dokumènt* (Čapljina). U mjesnim govorima ipak prevladava naglasak *dokumènt*, a nešto je rjeđi (ali ipak nerijetko zabilježen) naglasak *akumulātor*, dok na granici zapadnohercegovačkih ikavskih i istočnohercegovačkih ijekavskih govora bilježim i metatonijski lik *akumulātor*. Da se novoštokavskom naglasnom sustavu prilagođuju i najnovije posuđenice, zorno pokazuje izgovor imena stranih nogometnih klubova (*Depòrtīvo, Mònako* ili *Stèāua*²¹) ili naziva francuskih jela i automobila (*filemīnjōn – filemīnjōna, šatobrijān – šatobrijāna, citròēn – citròēna*). Ponešto silaznih naglasaka na srednjemu slogu bilježim u pomodnim osobnim imenima (npr. *Ivāno, Matèo*) i u složenicama (npr. *poljoprīvreda, samopòsluga*).

Zanaglasne su duljine gotovo beziznimno uščuvane. Zanimljivo je ipak da se na čitavome obrađenom području 2. l. jd. prezenta često izgovara *vīdiš* iako je dužina uščuvana u svim drugim licima prezenta²². Iskonska je kračina očuvana u imenici *mòre*²³ (u drugim je govorima uobičajenije *môre*) te u zamjenici

¹⁹ Riječ je, dakako, uglavnom o smjenbenim arhaizmima, ali nahodimo i neke izgovorne (usp. Kapović 2006: 28–29).

²⁰ O novome i starome prenošenju naglasaka u mjesnim govorima opširno je pisano u Vidović 2007.

²¹ *Livèrpul* i *Mančèster* zanimljivi su pak primjeri prilagođivanja stranih imena hrvatskomu naglasnom sustavu.

²² Nešto je češće gubljenje zanaglasne duljine na dubrovačkome području, poglavito u Slanome.

²³ Izgovor *mòre* uščuvan je na širem dubrovačkom području, kako u štokavskim govorima u samome Dubrovniku, u Dubrovačkome primorju, Konavlima, Zažablju, Slivnu i štokavskome dijelu Pelješca te Gornjoj Hercegovini, tako i u čakavskim govorima na zapadnome dijelu Pelješca, Korčuli i Lastovu.

òn. Slično kao u susjednim čakavskim govorima kratki se naglasak kadšto dulji pred sonantom: *dīm*, *Gàlōv*, *ljúbāv*, *nárāv*, *mlīn* (također i toponim *Mlīnište*).

Razlikovna je uloga naglasaka nekoć bila mnogo važnija. Tako su se promjenom naglasaka tvorila hipokoristična osobna imena (*Ána* < *Àna*, *Káta* < *Kàta*, *Mára* < *Màra*, *Péra* < *Pèra*, *Pétra* < *Pètra*, *Véra* < *Vèra*), umanjenice (*nóga* < *nòga*, *čáša* < *čàša*, *bóca* < *bòca*, *késa* < *kèsa*, *kráva* < *kràva*, *kriška* < *kriška*, *kúca* < *kùca*, *njúška* < *njùška*), vrste rakija nazvane prema voću od kojega su načinjene (*krúška* : *krúška*, *lôza* : *lôza*, *šljiva* : *šljiva*, *vīšnja* : *vīšnja*) te iterativni glagoli od običnih nesvršenih (*skàkat* ‘poskakivati’ : *skàkat*). Naglaskom se u Hrasnu razlikovalo i ime krave *Rùža* od ženskoga osobnog imena *Rúža*. Naglaskom se u lokativu razlikuju istokorijenske imenice koje označuju živo (npr. *mīšu* kad je riječ o životinji i *člānu* kad je riječ o osobi) od imenica koje označuju neživo (npr. *mīšu* kad je riječ o računalnome, a *člānu* kad je riječ o gramatičkome nazivu).

U imeničkoj i pridjevskoj sklonidbi kao i u glagola obilno su posvjedočene sve tri općeslavenske naglasne paradigme, bilo da je riječ o iskonskim odrazima, bilo o inovacijama. Iz naglasne paradigme A²⁴ izdvojiti ću neke složenice (npr. *polùbrat*, *polùsestra*), romanske posuđenice (npr. *bàndijèrna* ‘zastava’, *bjèčva*, *brèče* ‘štene’, *čàtrnja* ‘zdenac’, *dīšipula* ‘dječak’, *klàčina* ‘vapnenica’, *mirkjènta* ‘priobalni pojas koji obuhvaća područje od najviše crte do koje more dopire do prvoga kopnenoga raslinja’, *pèča* ‘komad zemlje’, *pìpūn* G. jd. *pìpūna*, N. mn. *pìpūni* ‘dinja’, *plòča*, *pònta* ‘rt’, *spìla* ‘špilja’²⁵), neke riječi koje ne očekujemo na južnome hrvatskom povijesnom prostoru (npr. *īža* ‘izba’; usp. kajk. *hiža*, *Mlāka*), neke današnjemu puku neprozirne apelative ušćuvane u toponimiji (*lūža* ‘mokrina’, *plèso* ‘lokva’, *prijèspa* ‘tanki zemljani nasip’), osobna imena (*Domìnik*, *Gabrijel*, *Tomìslav*) te neke imenice muškoga roda koje se u hrvatskome standardnom jeziku sklanjaju po n. p. B (*lùďāk* – *lùďāka* – *lùďāci*; *mēsār* – *mēsāra* – *mēsāri*). Čeoni je naglasak ušćuvan i u imenica ženskoga roda koji se u hrvatskome standardnom jeziku analoški pomiče na srednji slog (npr. *ùčiteljica*, *mjènjāčnica*, *brjējāčnica*). Naglasna paradigma B (n. p. B) čuva se kod imenica kao što su *bājam* (G. mn. *bājāmā*), *bòr* (G. jd.

²⁴ Ovdje navodim najčešće potvrđene oblike koji se sklanjaju po pojedinim naglasnim paradigmama, no dakako da postoje apelativi kod kojih nisu potvrđene riječi koje se u jednini i množini sklanjaju prema različitim naglasnim paradigmama. Tako se apelativ *vřt* u jednini sklanja po n. p. B (G. *vřta*), a u množini po n. p. A (N. mn. *vřti/vřtovi*, G. mn. *vřtōvā*). Postoje i određene manje razlike u naglašivanju pojedinih čestih apelativa. Tako se apelativ *dō* u hercegovačkome dijelu Zažablja i Popovu sklanja na sljedeći način: G. jd. *dōla*, N. mn. *dōli/dōlovi*, G. mn. *dōlōvā*. U Vidonjama pak bilježim i lik *dō* i stariji lik *dōl*, a navedeni se apelativ sklanja po n. p. B (G. jd. *dōla*), s tim da je u nom. mn. došlo do duljenja (N. mn. *dōli*, G. mn. *dōlōvā*).

²⁵ Romanizmi popisani prema Ligorio 2011.

bòra, N. mn. *bòrovi*, G. mn. *bòrōvā*²⁶), *lašov* (G. jd. *lašova*, N. mn. *lašōvi*²⁷, G. mn. *lašōvā*), *huligān* (G. jd. *huligāna*, N. mn. *huligāni*, G. mn. *huligānā*), *kòtō* (G. jd. *kòtla*, N. mn. *kòtli*, G. mn. *kòtālā*), *istok* (G. jd. *istòka*²⁸), *život* (G. jd. *života*, N. mn. *životi*, G. mn. *živótā*), *gnjât* (G. jd. *gnjâta*, N. mn. *gnjâti*, G. mn. *gnjâtā*)²⁹, *kòstūr* (G. jd. *kostūra*, N. mn. *kostūri*, G. mn. *kostūrā*), *kùk* (G. jd. *kùka*, N. mn. *kùkovi*, G. mn. *kùkōvā*), *škrîp* ‘pukotina između stijena’ (G. jd. *škripa*, N. mn. *škripi*, G. mn. *škripā*), *sènjāl* (G. jd. *senjāla*), *jěž* (G. jd. *jěža*, N. mn. *jěži/jěževi*, G. mn. *jěžā/jěžēvā*³⁰), *Húm* (G. jd. *Húma*), *Trn* (G. jd. *Trna*), *okòliš* (G. jd. *okolīša*), *rėbac* (G. jd. *rėpca*, N. mn. *rėpci*, G. mn. *rėbācā*), *Mārīn* (G. jd. *Marina*), *Marijān* (G. jd. *Marijana*), *Šėšelj* (G. jd. *Šėšelja*, N. mn. *Šėšelja*, G. mn. *Šėšeljā*)³¹, *strúg* ‘tor’ (G. jd. *strúga*), *Bāgdād* (G. jd. *Bagdáda*), *Óstrog* (G. jd. *Ostrōga*), *kòmīn*³² (G. jd. *komina*), *mīrnār* ‘mornar’ (G. jd. *mrnára*), *rėbac*, *dúmo* ‘dijecezanski svećenik’ (G. jd. *dúmē*). Naglasnu paradigmu B nalazim i u brojevnim imenicama (npr. *dvojica*, *trojica*, *četverica*). Naglasnu paradigmu C (n. p. C) najbolje uočavamo u lokativu jednine muškog roda za neživo (*kamènu*, *plamènu*, *govòru*, *bròdu*, *mòstu*, *nòsu*, *vīru*, *kremènu*, *imènu*, *ćemènu*, *vremènu*, *poslíhu*, *sprovòdu*, *grebènu*, *nòktu*, *položāju*, *događāju*, *oprėzu*, *pojásu*, *procijėpu*, *prošėku*, *ševèru*, *događāju*, *Jadrānu*, *Ošėku*³³ ‘toponim u Hutovu’) te u genitivu množine imenica muškoga roda (*sinóvā*, *sokolóvā/sokólā*, *jastrėbā*, *strugóvā/strúgā*, *daróvā/dārā*, *badóvā*, *glasóvā*, *dubóvā/dúbā*, *govoróvā/govorā*, *golubóvā/golúbā*, *vragóvā*, *toróvā*, *gradóvā*, *andělā*, *korákā*, *fratārā*, *slučajėvā*, *rođákā*³⁴, *dinārā*)³⁵, ali i u imenica ženskoga roda kao što je *čèla* (D. jd. *čèli*, A. jd. *čèlu*, N. mn. *čèle*, G. mn. *čélā*,

²⁶ Istog su tipa i imenice *bòb* (nema množinu), *grāb*, *snòp*, *stāp*, *pòp*, *pòd*, *kròv*, *čvòr*, *zbòr*, *plūg*, *pūč*, *přč*, *vřč*, *stòl*, *gròp*, *špāg*, *grėb*, *gòč* ‘vrelo’, no u kratkoj množini je n. p. B uščuvan samo u apelativima *snòpi*, *stāpi*, *pòpi*, *pòdi*, *přci*, *vřci*, *pūci*, *stòli* i *gòci*. U svim je drugim primjericama naglasak kratkosilazan (npr. *kròvi*).

²⁷ U Metkoviću imenice toga tipa često imaju genitiv *makróvā* (< N. *màkrov* ‘svodnik’), *Petróvā*, *Galóvā*, *Mijóčā*.

²⁸ Po istome se obrascu sklanjaju i riječi kao što su *màslac* i *mùdrac* (N. mn. *mudràci*, G. mn. *mudrácā*).

²⁹ Po istome se obrascu sklanjaju riječi kao što su *spūž*, *ljúlj* ‘ljiljan’.

³⁰ Imenice ovoga tipa u južnome dijelu obrađenog područja u množini često prelaze u n. p. A (*jěžēvā*, *šítōvā*, *kljūčēvā*, *kržžēvā*). U hercegovačkome dijelu Neretvanske doline pak bilježim pojavu da dio imenica muškoga koje se sklanjaju po n. p. c imaju množinske likove dobivene analogijom od n. p. B (*sókōvā*, *válōvā*).

³¹ Jednako se sklanja i prezime *Dúbelj*.

³² Usp. i *rānčīn* ‘prvo mladunče’ (G. jd. *rančina*), *džārdīn* (G. jd. *džardina*), *brònzīn* (G. jd. *bronžina*), *tumbīn* ‘prokopano vrelo’ (G. jd. *tumbina*).

³³ Apelativom *osijek* na hrvatskome se povijesnom području nazivao tor.

³⁴ U dalmatinskome dijelu Zažablja bilježim i lik *ròdijāk*.

³⁵ Analoški se to prenijelo i na neke imenice muškog roda koje označuju živo (*sokòlu*, *jastrėbu*).

DLI. mn. *čèlam/čèlan*)³⁶, *pòprāt* (L. jd. *poprāti*, N. mn. *poprātī*, G. mn. *poprāti-ma*), *čèjād* (L. jd. *čejádi*), *gláva* (D. jd. *glávi*, A. jd. *glávu*, N. mn. *gláve*, G. mn. *glávā*, DLI. mn. *glávam[a]/glávan*)³⁷, *mètila* (D. jd. *mètli*, A. jd. *mètlu*, N. mn. *mètle*), *cijéna* (D. jd. *cijèni*, A. jd. *cijènu*)³⁸, *mèđa* (D. jd. *mèđi*, A. jd. *mèđu*, N. mn. *mèđe*, G. mn. *médā*, DLI. mn. *mèđam[a]/mèđan*), *óvca* (G. jd. *óvcē*, D. jd. *óvci*, A. jd. *óvcu*, N. mn. *óvce*, G. mn. *ovácā*), *vójska* (D. jd. *vójsci*, A. jd. *vójsku*, N. mn. *vójske*, G. mn. *vójskā*, DLI. mn. *vójskama*), *pāmēt* (L. jd. *paméti*), *rúka*³⁹ (G. jd. *rúkē*, D. jd. *rúci*, A. jd. *rúku*, N. mn. *rúke*, G. mn. *rúkū*, DLI. mn. *rúkam[a]*), *kôs* (G. jd. *kòsti*, L. jd. *kòsti*, N. mn. *kòsti*, G. mn. *kòstī*, DLI. mn. *kòstima*), *žālōs* (L. jd. *žalòsti*, G. mn. *žalòstī*)⁴⁰, *šcérī*⁴¹ (G. jd. *šcèri*, N. mn. *šcèri*, G. mn. *šcèrī*, DLI. mn. *šcèrima*), *kòkòš* (G. jd. *kòkoši*, N. mn. *kòkoši*, G. mn. *kòkòšī*, DLI. mn. *kòkòšima*), *bòlēs* (G. jd. *bòlesti*, L. jd. *bolèsti*, N. mn. *bòlesti*, G. mn. *bolèstī*, DLI. mn. *bolèstima*), *pròpovijēd* (L. jd. *propovijédi*, G. mn. *propovijēdi*, DLI. mn. *propovijēdima*), *planīna* (ù *planīnu*)⁴², *klijēt* ‘izba’ (L. jd. *klijéti*), *Dònjā vās*⁴³ (L. *Dònjōn vási*), *Vároš* (L. *Varòši*).

U pridjeva je n. p. B najbolje očuvana u pridjeva koji označuju boje (npr. *bijēl*⁴⁴ – *bijéla* – *bijélo*)⁴⁵, *zèlen* – *zelèna* – *zelèno*⁴⁶, *smèđ* – *smèđa* – *smèđe*)⁴⁷. Među primjerima *bògat*, *glásan*, *svijétō/sétō*, *krátak*, *zlátan*, *dòbar* (*dòbra* – *dòbro*), *dùbok* (*dubòka* – *dubòko*)⁴⁸ i *sīgūran* (*sigūrna* – *sigūrno*) koji se danas sklanjaju po n. p. B nahodimo i pridjeve koji su iskonski pripadali n. p. a i n. p. c. U mjesnim je

³⁶ Po istome se obrascu sklanjaju i imenice kao što su *zòra*, *ròsa*, *vòda*, *gòra*, *zèmja*, *žèja*, *sùza*, *stàza*.

³⁷ Tako se sklanjaju i riječi *svínja*, *strúja*, *strijéla*, *tráva* (i u temeljnome značenju i u značenju ispasište), *Lùke* (samo kao toponim), *gréda*, *vřba* i *strána*. Bilježimo i nazalizirani izgovor *svínjama*ⁿ, *glávama*ⁿ, *strújama*ⁿ, *stránama*ⁿ, *strèlama*ⁿ, *Lùkama*ⁿ, *grédama*ⁿ i *trávama*ⁿ i slično. Sve se navedene riječi danas naglašuju i analoški (osim toponima *Luke* u cijeloj paradigmi te imenica *glava* i *strana* u jednini): A. jd. *svínju*, *strúju*, *strijélu* i *trávu*; G. jd. *svínjama*, *glávama*, *strújama*, *stránama*, *strijélama*, *grédama* i *trávama*.

³⁸ U množini bilježimo analoške naglaske NAV mn. *cijéne*, DLI mn. *cijénama*ⁿ.

³⁹ Na isti se način sklanja i imenica *slúga*.

⁴⁰ Tako se sklanjaju sve dvosložne imenice ženskog roda tvorene sufiksom *-ost* koje u nominativu jednine imaju kratkosilazni naglasak.

⁴¹ Po istome se obrascu sklanja i apelativ *péc*.

⁴² Isti obrazac nahodimo i u sljedećim primjerima: *ù širīnu*, *ù dubīnu*, *ù visīnu*, *nà brzīnu*.

⁴³ Riječ je o dijelu sela Točionik u Dubrovačkome primorju.

⁴⁴ Usp. i *plāv* – *pláva* – *plávo*, *žūt* – *žúta* – *žúto*, *cřn* – *cřna* – *cřno*.

⁴⁵ U Pučišćima na otoku Braču pridjevi kojima se označuju boje prešli su u n. p. C, s tim da je u muškome rodu uporaba određenoga pridjevskog lika veoma rijetka te je uglavnom zamijenjen određenim likom, primjerice *bīl* (češće *bīli*) – *bīlā* – *bīlo*, *žūt* (češće *žūti*) – *žūtā* – *žúto* ili *mòdar* – *modrā* – *mòdro*.

⁴⁶ Usp. i *cřven* – *cřvèna* – *cřvèno*, *kāřen* – *kāřèna* – *kāřèno*.

⁴⁷ Usp. i *mòdar* – *mòdra* – *mòdro*.

⁴⁸ Po istome se obrascu sklanjaju i pridjevi kao što su *šīrok*, *visok*, *dèbel*, a (po analogiji) i *vèlik*, kadšto i *kòlik*.

govorima očuvan izvorni n. p. *c* kod pridjeva⁴⁹: *blâg* – *blâga* – *blâgo*. K tome se u zažapskim govorima (ali i većemu dijelu neretvanskih i zapadnohercegovačkih ikavskih govora) sekundarno proširio i na velik broj pridjeva koji su pripadali n. p. *a*⁵⁰ (npr. *srĉtan* – *srĉtna* – *srĉtno*, *zgòdan* – *zgòdna* – *zgòdno*). Naglasnu paradigmu *C* često bilježim i u određenim pridjevima (pri čemu je u mnogim primjerima došlo i do nekih naknadnih ujednaka): *hòrljī* ‘orlov’, *rjĉtkī*, *gùstī*, *pràznī*, *ràvnī*, *rīdī*, *ljūtī*, *jūžnī*, *sĉdmī*, *òsmī*, *tĉškī*, *tīhī*, *plītkī*, *rūžnī*, *tjĉsnī*, *krūpnī*, *pūtñī*.

Po n. p. *B* sprežu se glagoli kao što su *ĉítat* (*ĉítām*; *ĉítao*), *kritikat* (*kritikámo*), *jámít/námít* ‘uzeti’ (*jámijem/námijem*; *jámio/námio*), *pòĉĉt* (*pòĉĉmĉn*, *pòĉĉmū*; *pòĉĉeo* – *poĉĉela* – *pòĉĉĉlo*), *pomòĉi* (*pòmòĉĉm*; *pòmòĉĉo* – *pòmòĉĉla* – *pòmòĉĉlo*), *dugòvat* (*dùgújĉm*⁵¹; *dùgòvò* – *dugòvala* – *dugòvalo*). N. p. *C* bilježim u glagola kao što su *zvàt* (*zovĉmo*, *zòvū*; *zvào* – *zvála* – *zvàlo*)⁵², *mĉs* (*metĉmo*; *mĉo* – *mĉla* – *mĉlo*), *kràs* (*kràdem* – *kràdemo* – *kràdū/kràdū*; *krào* – *krála* – *krála*), *lĉĉet* (*letĉmo*, *lĉĉĉt/lĉĉtū*; *lĉĉĉo*), *nòrit* ‘roniti’ (*norĉmo*, *nòrĉ/nòrū*), *vùĉ* (*vùkò* – *vùkla* – *vùklo*), *pĉĉ* (*peĉĉmo*; *pĉĉò* – *pĉĉla* – *pĉĉlo*)⁵³, *stàja(t)* (*stojĉmo*), *pòĉĉt*

⁴⁹ Rijeĉ je o izoglosi koja razlikuje zapadne od istoĉnih Ńtokavskih govora. U istoĉnim se (prije svega srpskim) Ńtokavskim govorima pridjevi koji su se sklanjali po n. p. *c* danas izgovaraju po n. p. *b* (npr. *blâg* – *blâga* – *blâgo*). N. p. *c* nahodimo i u pridjevima kao što su *drâg*, *sūv*, *slân*, *šupalj*, *žīv*, *gnjīl*, *stvarân*, *ĉvřs*, *mlâk*, *glūv*, *glūp*, *krīv*, *lijĉp*, *glâdan*, *mlâd*, broja *jĉdan* (G. jd. *jĉdnòga* i *jĉdnòga*) ĉuva se stari zamjenički naglasni obrazac. Pridjevi *jâk* i *vrùĉ* danas se sklanjaju po n. p. *C* iako su iskonski pripadali n. p. *b*. Prijelaz n. p. *b* u n. p. *C* svojstven je dubrovaĉkome podruĉju i ĉakavskom.

⁵⁰ U ĉapljini pak i u mladih govornika u Metkoviću ti se pridjevi sklanjaju po n. p. *B*, a iskonski n. p. *a* najbolje ĉuvaju srpski ijekavski govori u Neretvanskoj krajini (posebno govor sela GluŃci).

⁵¹ Na stolaĉkome je podruĉju oĉuvana iskonska kraĉina u glagola toga tipa (*bĉjem*, *dùgújĉm*, *kūĉm*, *vjĉruĉm* i *kūĉujĉm*).

⁵² Kod prefigiranih glagola postoje razlike u mjesnim glagolima. Na Trebimlji sam tako zabilježio likove *nâzovem*, *nâzovū* (i *dònesem*, *dòvezem*), a u Zažablju *nazòvem* (i *donĉsem*, *dovĉzem*). U glagolskome pridjevu ženskoga roda u mjesnim govorima nema razlike (*nazvála*, *donijĉla*, *dovĉzla*). Naglaske *dònesem* i *dòvezem* zabilježio sam i u Vodovađi te Dubravci u Konavlima.

⁵³ U glagolskome pridjevu radnom na ĉitavome su podruĉju zabilježeni sljedeći primjeri: *rĉkò/pòrĉkò* – (*po*)*rĉkla* – *rĉklo*, *mògò/iznĉmogò* – (*izne*)*mògla* – (*izne*)*mòglo*, *trĉsò/istrĉsò* – (*is*)*trĉsla* – (*is*)*trĉslo*, *plĉò/ispĉlo* – (*is*)*plĉla* – (*is*)*plĉlo*, *vùkò/izvùkò* – (*iz*)*vùkla* – (*iz*)*vùklo*, *ùmĉrò/òdumĉrò* – (*od*)*umĉrlo* – (*od*)*umĉrlo*, *pròstrò* – *prostĉrlo* – *prostĉrlo*, *tĉkò/istĉkò* – (*is*)*tĉkla* – (*is*)*tĉklo*, *pòĉĉeo/zàpòĉĉeo* – (*za*)*poĉĉela* – *pòĉĉĉlo/zàpòĉĉĉlo*, *snĉo* – *snijĉla* – *snijĉlo*, *ràsò/naràsò* – (*na*)*ràsla* – (*na*)*ràslo*, *cvào/ràscvò* – (*ras*)*cvála* – (*ras*)*cvàlo*, *òteo* – *otĉla* – *òtĉlo*, *bĉo* – *bĉla* – *bĉlo*, *dòbĉo* – *dòbĉla* – *dòbĉlo*. U Podžablju sam pak zabilježio primjere *otĉšò* – *otĉšla* – *otĉšlo* i *pronàšò* – *pronàšla* – *pronàšlo*, a u Karasovicama (i to samo kod muških ispitanika!) naglasak je na tim participima ujednaĉen i to sa silaznim naglaskom (*sic!*) *òtišò* – *òtišla* – *òtišlo*, *prònašò* – *prònašla* – *prònašlo* i *pòkušò* – *pòkušala* – *pòkušalo*. Drugi ispitanici ujednaĉili su naglasak (navodim samo lik ženskoga roda): *òtišla*, *prònašla*. I u glagolskome pridjevu trpnom obiĉno se ĉuva pomiĉnost naglaske (*uĉinjĉna*, *izreĉĉni*, *podupĉta*). U Vjetreniku sam pak zabilježio i analoŃki lik *pòbjĉgla*. U Podžablju su zabilježeni i likovi *pòkušò* – *pòkušala* – *pòkušalo* (prema infinitivu *pòkušat*), a u Karasovicama *pòkušò* – *pòkušala* – *pòkušalo* (prema infinitivu *pòkušat*).

(*pòčmēn*; *pòčeo* – *počēla* – *pòčēlo*), *rēs* (*réstem*, *réstū*; *rēsō* – *rēsła* – *rēslo*), *pròsti(t)* (*prostímo*), *bròjit* (*brojímo*), **vèljet*⁵⁴ (*velímo*), *žèljet*⁵⁵ (*želímo*), *sèlit* (*selímo*), *žívje(t)* (*živem*, *živěmo*, *živē/živū*).⁵⁶ Zanimljiv je glagol *imati* (*imām*; *imámo*) koji izvorno pripada n. p. c, ali u oblicima nahodim i odraze drugih paradigama. Od glagola koji pripadaju n. p. A navest ću samo arhaičnije kao što su *pràvit* ‘govoriti’ (*pràvīm*), *dělat* ‘djelati, raditi’ (*dělam*), *šljěc* ‘stići’ (*šljěgnēm*) ili *uljes* ‘ući’ (*uljezem*). Uz sve navedene arhaične naglasne likove supostoje i mlađi koje nahodimo i u hrvatskome standardnom jeziku, pa ih nije bilo potrebno zabilježiti. Treba napomenuti da se veoma rijetko čuva i stariji infinitivni naglasak u primjerima *porèci*, *pripomòci* i *protèci*, no valja imati na umu da su infinitivi na *-ci/-ti* veoma rijetki i da ih nahodimo samo rijetko u biranome govoru.

U dalmatinskome je dijelu Zažablja beziznimno uščuvan bilježiti čeonu kratkosilaznu naglasak na prvome slogu (npr. *Àbramović*, *Àntunović*, *Bàtinović*, *Čòlāković*, *Dràgičević*, *Dràgojević*, *Ìvānković*, *Jòvanović*, *Krštičević*, *Màrtinović*, *Màtičević*, *Milānović*, *Milīnković*, *Milojević*, *Òbradović*, *Ràičević*, *Stòjanović*, *Tàpalović*). U hercegovačkome dijelu Zažablja i Popovu u prezimenima se čuva naglasak dvosložnih osobnih imena od kojih su tvorena (npr. *Jānković*, *Jūrkić*, *Lūčić*, *Mārkić*, *Stānković*, *Žārkić*). K tome, naglasak se dvosložnih imena tvorenih sufiksom *-ko* također razlikuje u spomenuta dva područja. Tako u dalmatinskome dijelu Zažablja preteže tip *Stānko* – *Stānkē*, a u hercegovačkome dijelu Zažablja i Popovu tip *Stānko* – *Stānka*.

4. Naglasne razlike u mjesnim govorima

Postoje određene sustavne naglasne razlike u mjesnim govorima. Mnoge su od njih uvjetovane zemljopisno. Pri tome je zanimljivo da su popovski govori naglasno bliži govorima dalmatinskoga dijela Zažablja nego govorima hercegovačkoga dijela Zažablja koji su im u neposrednome susjedstvu. Sličnost pojedinih govora dosta ovisi o prometnoj povezanosti pojedinih sela. Tako su vidonjski i gradački mjesni govor veoma slični iako ih dijeli državna granica, a Dobranje su govorno bliže Hrasnu nego znatno bližim Vidonjama zbog toga što Vidonje i Dobranje dijeli teško prohodna gora Žaba. Zbog rodbinskih se veza i kumstava u Trojavini i Badžuli osjeća utjecaj govora susjednoga Slivna, ali i znatno udaljenijega Dubrovačkog primorja.

⁵⁴ Infinitiv nisam zabilježio u mjesnim govorima.

⁵⁵ Infinitiv nisam zabilježio u mjesnim govorima.

⁵⁶ Arhaičniji su likovi posve podudarni s južnočakavskima (*zovemò*, *metemò*, *letīmò*, *stojīmò*, *prostīmò*, *živemò*).

U dalmatinskome dijelu Zažablja i većemu dijelu Popova u dvosložnim riječima bilježim kratkosilazni naglasak i dužinu (npr. *prīčēst, kàlēž, mètēž*) dok se u hercegovačkome dijelu Zažablja, u Hrasnu, na čapljinskome i u stolačkome kraju bilježi dugouzlazni naglasak (*prīčest, kálež, métež*) koji se analoški prenio i na riječi koje su u mjesnim govorima razmjerno nove (npr. *sàstāv* u dalmatinskome dijelu Zažablja i Popovu, a *sástav* u hercegovačkome dijelu Zažablja), na antroponime (iskonski izgovor *Kr̄mēk* i *Hājvāz* uščuvan je i u za te rodove matičnome hercegovačkom dijelu Zažablja, ali se na širemu čapljinskom i stolačkom području naglasno prilagođuje u *Kr̄mek* i *Hājvaz*) i toponime (izgovor *Mr̄amōr*, L. u *Mramōru* bilježimo u Hutovu, no već u Hrasnu bilježimo i lik *Mr̄amor*). Genitiv množine *póljā* i *mjéstā* bilježimo tako u dalmatinskome dijelu Zažablja i Popovu, a *pôljā* i *mjéstā* u hercegovačkome dijelu Zažablja. U hercegovačkome dijelu Zažablja i na stolačkome području (ali i u mnogim zapadnohercegovačkim govorima) češći su glagolski pridjevi radni *rāzvíjena, ūbijena* dok su u ostalome dijelu obrađenoga područja češći likovi *razvíjena, ub(i)jēna*. Zaselak Karasovice u Hutovu (a slično je i ponegdje na stolačkome području, primjerice na području Bjelovića i samoga grada Stoca) zanimljiv je po tome što su u njemu na mjestu sustavnih novoštokavskih uzlaznih naglasaka silazni naglasci, poglavito u participima. Zabilježio sam tako likove *pōginio* i *pōbjegao*. Ono što je zanimljivo da takav izgovor bilježim samo u muškaraca. Na čitavome je pak području uobičajen izgovor *òvāj, p̄vī, kòjī* (umjesto očekivanoga *òvāj, p̄vī, kòjī*).

Naglasne razlike postoje i na narodnosnoj osnovi. Tako zaselak koji srpsko stanovništvo naziva *Kljènak* ili *Gornje Brstine* Hrvati nazivaju *Klijènak*. Jedino selo sa srpskom većinom u dalmatinskome dijelu Zažablja mjesno srpsko stanovništvo naziva *Glūšca*⁵⁷, a stanovnici susjednih hrvatskih sela *Glūšci*, dok dobranjski zaselak koji je nastanjivala srpska obitelj *Arnaut Strižić* mjesno srpsko stanovništvo naziva *Strižići*, a hrvatsko *Strižići* (takav je, dakako, i izgovor homonimnoga obiteljskog nadimka). Srpski mjesni govori dosljedno čuvaju iskonski n. p. *a* (npr. *srètan – srètna – srètno*), dok Hrvati uglavnom razvijaju sekundarni n. p. *c* (npr. *srètan – srètna – srètno*).⁵⁸

Postoji i razlika u izgovoru imena tvorenih s pomoću sufiksa *-eta* i *-ota* (Hrvati izgovaraju *Mileta, Mòmeta, Mårkota*, a Srbi *Mileta, Mòmeta, Mårkota*), kadšto se naglaskom razlikuju hrvatska od srpskih prezimena (primjerice, Hr-

⁵⁷ Slično je i s ojkonimima *Klepci* i *Prebilovci* koje Hrvati nazivaju *Klèpci* i *Prebilòvci*, a Srbi *Klèpca* i *Prebilòvca*.

⁵⁸ Iskonski je n. p. *c* u pridjevskoj sklonidbi kod Hrvata beziznimno očuvan, dok je među srpskim stanovništvom u Zažablju također dobro potvrđen, no obično uz njega supostoji i lik nastao ujednačivanjem prema n. p. *b* (*lijèpi* i *lijèpi, blági* i *blági*).

vati nose prezimena *Jòvanović*, *Òbradović* i *Ìlčić*, a Srbi *Jovánović*, *Obrádo-
vić* i *Ílčić*⁵⁹), a kadšto se na temelju naglasaka mogu lučiti Hrvati, Srbi i Bošnjaci
(Hrvati u Dubravama nose prezime *Màrić*, Srbi *Márić*, a Bošnjaci *Màrić*⁶⁰).
Da zažapski i popovski Srbi ipak u velikoj mjeri čuvaju čeonu naglasak, svjedo-
če prezimena *Àntunović*, *Kàdijević*, *Milošević* i *Vùkanović*, a razlike u izgovo-
ru navedenih prezimena posljedica su želje za narodnosnim razlikovanjem. Za-
nimljiv je i naglasak prezimena *Mìlić*. Osim toga, iz toponimije je razvidno da
se tzv. dubrovačka sklonidba (sklanjanje muških tipa *Ivo* – *Iva*; usp. Halilović
1996: 157–159) u prošlosti prostirala na mnogo širemu području nego danas.
Tako primjerice u Dubljanima u Popovu nahodimo toponim *Đúrove strùge*,
na Pećini, zaseoku sela Trebimlja, u jugozapadnome dijelu Popova mikroto-
ponim *Rádovo gúvno*, a u Zvirovićima, selu u Brotnju u zapadnoj Hercegovini,
u koje se koncem 17. st. naselila veća i kompaktna skupina hrvatskih izbjeg-
lica iz istočne Hercegovine, nahodimo toponim *Mišov dólac*. Danas s herce-
govačke strane zapadno od Orahova Dola ne nahodimo primjera dubrovačke
sklonidbe, a i u zapadnome dijelu Dubrovačkoga primorja (zapadno od Smo-
kovljana), riječ je o razmjerno novijoj pojavi. Dubrovački poddijalekt kao pre-
stižniji u odnosu na mjesne govore u Donjoj Hercegovini i Neretvanskoj kra-
jini u velikoj mjeri utjecao na mjesne govore tako da je za neke njihove za-
jedničke crte teško reći jesu li iskonske ili su nastale pod dubrovačkim utjecaj-
em. U tome je svjetlu veoma zanimljiva činjenica da je dubrovačka sklonidba
danas znatno češća u srpskim govorima u Popovu i Bobanima, dok kod Hrvata
na istome području danas gotovo izostaje, osim u Orahovu Dolu i Grepcima⁶¹,
iako je iz mjesne toponimije i povijesnih vrela razvidno da je nekoć bila rašire-
na barem do Neretve.

5. Zaključak

Područje Zažablja i Popova dijalektološki je veoma zanimljivo jer su se
ondje zbog izoliranosti (poglavito u toponimiji) očuvali mnogi prežitelji stari-
jih stanja na fonološkoj (glas *ʒ*, skupina *čbr-*, neprovođenje 2. jotacije, šćaka-

⁵⁹ Nakon prelaska na islam prezimena su se pak često mijenjala. Tako su od katolika *Jòsipovića* u Vojevićima na Trebimlji nastali muslimani *Šábanovići*, od katolika *Previšića* (*sic!*) s Previši muslimani *Brklje*, a svi su katolici *Rèpeše* (osim onih u Metkoviću koji su se onamo doselili iz Cereva prije islamizacije dijela obitelji) promijenili prezime u *Mènalo*. Današnji rod *Mústapić* iz Hutova u gradačkim je maticama u 18. st. zabilježen i s *p* i s *f*, no nakon islamizacije dijela roda u 19. st. katolici se bilježe isključivo kao *Mústapići*, a muslimani kao *Mústafići*.

⁶⁰ Na ovome vrijednom podatku zahvalnost dugujem Peri Markoviću.

⁶¹ Orahovi Do nastanjuju gotovo isključivo Hrvati, a Grepci i Srbi i Hrvati. U oba sela Hrvati imena sklanjaju i po dubrovačkoj i po *e*-sklonidbi, a Srbi poznaju isključivo dubrovačku sklonidbu.

vizmi, dočetano *l*, anticipacija palatalnoga elementa), morfološkoj i sintaktičkoj (genitiv množine na *-Ø*, stari prezentski nastavak *-u*, prebduće vrijeme, imperativ prošli) te leksičkoj (apelativi *hrž*, *klijet*, *mlaka* i *vas* svojstveniji su sjevernim hrvatskim krajevima) razini koji supostojе s novoštokavskim inovacijama (glasovi *ś* i *ź*, hiperijekavizmi, provedba 3. jotacije, sintetička konstrukcija futura II. itd.). Na čitavo se područje proteže utjecaj dubrovačkoga govora, a osim sličnosti s drugim istočnohercegovačkim i crnogorskim govorima, ističem dosad nedovoljno naglašenu povezanost (što iskonsku, što kontaktnu) s južnočakavskim govorima.

U naglasnome sustavu nahodimo i izgovorne (očuvanje silaznih naglasaka u nekim, doduše malobrojnim, primjerima, ali i sustavno u genitivu množine imenica s četiri i više slogova) i smjenbene (odraze praslavenskih naglasnih paradigma) arhaizme. Razlikovna se uloga naglasaka ogleda u tvorbi hipokorističnih osobnih imena (npr. *Ána* < *Āna*), umanjenica (npr. *nóga* < *nòga*) i sl. Na obrađenomu području bilježim i određene sustavne naglasne razlike koje su uvjetovane ili zemljopisno (*pričest* : *prīčēst*, *dovēdem* : *dōvedem*, *bījem* : *bījēm*) ili narodnosno (razlike u naglašivanju pojedinih toponima i antroponima, dosljedno provođenje n. p. *c*, pa čak i razvijanje sekundarnoga n. p. *C* u Hrvata).

Literatura:

- BROZOVIĆ, DALIBOR 1978. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić (ur.), *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, Filozofski fakultet – Liber, 9–83.
- DEDIJER, JEVTO 1909. Hercegovina. *Srpski etnografski zbornik*, 12, Beograd.
- FILIPOVIĆ, MILENKO S.; LJUBO MIĆEVIĆ 1959. Popovo u Hercegovini. *Djela odjeljenja istorisko-filoloških nauka naučnoga društva NR Bosne i Hercegovine*, 15 (11), Sarajevo.
- HALILOVIĆ, SENAHID 1996. Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. *Bosanskohercegovački zbornik*, 7, Sarajevo.
- HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Ranko Matasović i Ljiljana Jojić (ur.) 2002. Zagreb: Novi liber.
- KAPOVIĆ, MATE 2006. Naglasne paradigme *o*-osnova muškoga roda u hrvatskom. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, Zagreb, 159–172.
- KAPOVIĆ, MATE 2008. *Uvod u indoeuropsku lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.

- KREŠIĆ, MILJENKO 2006. Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića 1733. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 439–452.
- LIGORIO, ORSAT 2011. Još nešto o akcentu naših romanizama (uručak).
- LISAC, JOSIP 2003. *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- LONČARIĆ, MIJO 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- LUČIĆ, JOSIP 1988. *Spisi dubrovačke kancelarije: Zapisi notara Tomazina de Saveri 1284. – 1286.; Diversa cancellariae II (1284. – 1286.); Zapisi notara Aca de Titullo 1295. – 1297.; Diversa cancellariae III (1295. – 1297.)*, knjiga 3., Zagreb: Razred za društvene znanosti JAZU, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.
- MARETIĆ, TOMO 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MENAC-MIHALIĆ, MIRA 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija*, 17, Zagreb, 81–109.
- PATSCH, CARL 2005./2006. Prilozi za etnologiju istočne Europe – Nekadašnja gustoća naselja ilirskoga krša. *Status*, 8, 156–180.
- PECO, ASIM 1964. Govor istočne Hercegovine. *Srpski dijalektološki zbornik*, 14/1, Beograd.
- PECO, ASIM 1986. Ikavskoštokavski govori Zapadne Hercegovine. *Djela ANUBiH*, 56, Sarajevo.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Brački libar, 18, Supetar.
- VEGO, MARKO 1957. *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2007. Accentual alternations in Neo-Štokavian Ijekavian Dialects of Neretvanska Krajina. U: Mate Kapović i Ranko Matasović (ur.), *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentuation*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 199–211.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2009. Utjecaj migracija na novoštokavske ijekavske govore u Neretvanskoj krajini i Donjoj Hercegovini, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 15, Zagreb, 283–304.

Accent in the Dialects and Toponymy of Zažablje and Popovo

Abstract

This paper deals with the characteristics of the accents in the dialects and toponymy of Zažablje and Popovo. In the first part of the paper important characteristics of phonology, morphology, syntax and lexicon of Zažablje and Popovo are analyzed and this area is compared to other štokavian dialect areas. In the second part of the paper the local accentual characteristics are analyzed, e.g. the accentuation of old and contemporary loanwords, the distinctive role of the accent and reflexes of the Proto-Slavic accentual paradigms. In the last part of the paper some differences in accentuation in different local dialects are analyzed, especially those corresponding to national affiliation.

Ključne riječi: naglasak, narječje, govor, Popovo, Zažablje, novoštokavski

Key words: accent, dialect, Popovo, Zažablje, Neoštokavian

